

Německo na sklonku bonnské éry – hledání nové identity

Václav Houžvička

„Německo nejsou jednotlivci. Je to buď německý lid, ať to znamená cokoliv, nebo je to geograficko-historický pojem.“

Hannah Arendtová

Blížící se konec tisíciletí a turbulence v transformujících se systémech postkomunistických zemí střední a východní Evropy, to vše zarámováno finančními otřesy globalizované světové ekonomiky. S tímto odstupem posuzovány se česko-německé vztahy jeví jako zcela dílčí a nepodstatný detail tzv. dějinných procesů. Současně se jejich podoba zastírá a komplikuje v důsledku specifických změn, jimiž prochází německá i česká společnost. Nezřetelnost výchozích pozic obou stran má určité společné znaky, ale také výrazné difference. K oněm společným či souběžně působícím faktorům obtížné diferencovatelnosti řadím především *potíže s hledáním obrysů vlastní identity*. Na německé straně je hlavním zdrojem potřeby redefinice identity vlastní znovusjednocení Německa doprovázené návratem do role kontinentální mocnosti, zatímco na české straně je to syndrom zmenšeného státu, popřípadě hledání nutného *raison d'être kontinuity české státnosti* ukončené vlastně porážkou českého stavovského povstání v roce 1620.

Na tom, že sjednocení Německa v říjnu 1990 znamená kvalitativní zlom, se shodují četní autoři a znalci, byť interpretace charakteru a obsahu zůstává různorodá. V této souvislosti připomínám názor S. Haffnera: *„Musíme se mnohem vážněji ptát, zda Německá říše, i když pod jiným názvem, není opět mezi námi.“* Je to drastická připomínka toho, *„jak málo se dají předvídat dějiny, byť jen na krátkou dobu...“* Tyto dějiny zůstávají tím, čím byly. A z nich vyplývající poučení, že Německo umí velmi rychle ukazovat světu zcela jinou tvář, je dnes aktuálnější více než kdy jindy.¹

Haffnerův pesimistický realismus nepochybně odráží zkušenost člověka, který musel unikat před nacistickou perzekucí. Nejen tento, ale i řada dalších příkladů naznačují, že se jejich autoři pokoušejí hledat vývojové paralely v novodobých dějinách, s jejichž pomocí bude možné extrapolovat a předvídat další vývoj Německa, který zásadním způsobem ovlivní budoucí mezinárodněpolitickou situaci v Evropě. Klíčem k poznání se zdá potřeba nalezení historické pravdy, jakkoli jsem si vědom obtížné definovatelnosti obsahu tohoto pojmu.

*„Každý region, každá evropská země má svou historickou pravdu, své předky a své mrtvé. Každý touto pravdou zároveň popisuje svou identitu a to, o čem si myslí, že s tím může žít. Jeho pravda je zároveň základem jeho jednání, politiky a očekávání, jež chová vůči svým sousedům a budoucnosti.“*² Totéž nepochybně platí i pro Čechy a Němce, pro formulaci zásad jejich bilaterálních vztahů.

Potíž ovšem spočívá v poznání, že *„objektivní historické pravdy, s nimiž by všichni mohli bezvýhradně souhlasit nebo se jim podřídít, v lidském poznání neexistují“*.³ Otevřená demokratická diskuze nabízí východisko v postupném akceptování alternativních stanovisek druhé strany, což neznamená bezvýhradně přijmout jeho znění. Hledání konsenzu respektované jako princip integračních procesů v západní Evropě pak představuje vyšší formu názorové integrace. Kontinuální názorová interakce opakovaně se vracející k novodobé historii Německa není specialitou pouze česko-německých vztahů. Specifické je především

fázové zpoždění způsobené obdobím studené války a bipolárním rozdělením světa. Cílem této stati je mj. demonstrovat fakt, že obdobná diskuze probíhá jednak v Německu samotném (viz tzv. spor historiků), jednak ve vztazích Německa k Polsku, k Velké Británii, k Francii, k Dánsku a k dalším zemím. Kromě toho je třeba upozornit i na specifiku bonnské politiky vůči východoevropským sousedům a na pozitivní prvek sblížení, k němuž došlo v období studené války mezi Německem a jeho aliančními spojenci (někdejšími protivníky) v důsledku sovětské hrozby.

Existuje řada důkazů o tom, že uvnitř současného Německa, uvnitř jeho politického systému, v prostředí společenských a politických elit, existují samozáchovné mechanismy demokracie. V této souvislosti bývá nejčastěji uváděn princip kooperativního federalismu, zakotvený v ústavě SRN. Znovusjednocení Německa znamenalo ovšem výzvu oné podobě skupinové identity, jak byla odlišně prosazována v SRN a v NDR v období 1949–1989.

Jeden z definičních prvků této identity představoval v SRN antikomunismus,⁴ relevantní především na pravé straně politického spektra, zatímco levice považovala rozdělení země za daň, kterou Německo platí v důsledku zločinů nacistické éry.⁵ V NDR se výchozí tezí identity nového státu stalo tvrzení, že je prvním skutečně mírovým státem na německé půdě. Dalšíh dílčích faktorů diametrálně odlišného pojetí identity, které vstoupily do společenského vědomí obou částí rozděleného Německa, bylo ovšem mnohem více.

Obě definice identity musely být po sjednocení Německa podrobeny revizi, v níž zásadní roli sehráli historici. A právě oni upozorňují na důležitou roli, kterou nacionalismus sehrál při formování německé identity v novodobé historii. Poválečná éra německé politiky ovšem probíhala ve znamení Německa bytostně spojeného s evropskou integrací, jejímž se stalo hybatelem i „hlavním pokladníkem“. Reminiscence nedávné historie přiměla Němce a Německo přijmout „náhradní“ evropskou identitu, umožňující radikálně se distancovat od historické zátěže předchozí éry. Po pádu bipolárního uspořádání je však sjednocené Německo opětovně na scéně a lze očekávat, že zformuluje vlastní zájmy jak v politické, tak v ekonomické sféře. Mohlo by se zdát, že se historie opakuje. Řada vnějších faktorů charakterizujících současnou situaci však prošla diametrální změnou.

Především došlo ke změně role národního státu, který není nadále schopen sám o sobě zformovat a prosadit vlastní ekonomické a politické zájmy.⁶ Národní státy jen s obtížemi a nedostatečně obhajují svou roli v soutěži s nadnárodními aktéry, k nimž patří globální finanční spekulanti, nadnárodní korporace a síť mezinárodního zločinu. V důsledku globálně definované situace se moc a identita přesouvají z národní úrovně jednak směrem nahoru (nadnárodní úroveň), jednak směrem dolů (regionální úroveň).⁷ Takto redefinovaný mezinárodní rámec návratu Německa do role mocnosti ovšem bezpochyby zásadně ovlivňuje eventuální úvahy o znovuoobnovené „německé střední Evropě“.

Opakovaně zaznívá provokativní formulace (dnes již téměř klišé) německá Evropa, nebo evropské Německo.⁸ Nelze vůbec vyloučit, že jednodimenzionální fixace (SRN) na evropanství jako profylaxe proti německému nacionalismu nepovede k pravému opaku. Centrální pozice a specificky německé rozpětí mezi Západem a Východem by pak mohly být považovány za protilek proti nepřijatelné ztrátě svébytnosti a identity ve sjednocující se Evropě.

Citovaní i řada dalších autorů upozorňují na aktuální či potenciální potíže s německou identitou, jejíž neřešení či špatné řešení by mohlo vést k obávanému vybočení Německa, k recidivě hledání proslulé „Sonderweg“, zvláštní cesty Německa k modernitě, jak byla zformulována ve druhé polovině minulého století, která otevřela cestu k éře nacionálního socialismu.

Skutečně je v zájmu Evropy i Němců samotných, aby trvali na vyhraněně evropském pojetí vlastní identity. P. Robejšek hovoří o bludném kruhu německého evropanství, když říká: „*Faktem zůstává, že zatímco se Bonn zmužile odříká svodů myšlení v kategoriích národního, považují to všichni jeho evropští partneři za něco naprosto normálního. Do repertoáru zatvrzelého sebeobelhávání německé politiky patří představa, že federalistická Evropa je realizovatelná přesto, že Francie a Velká Británie jsou proti.*“⁹

Fenomén identity Německa se vrací v důsledku sjednocení také podle názoru J. R. Evanse, který se domnívá, že by bylo s podivem, kdyby obnovená jednota Německa nevrátila na stůl problém identity zejména proto, že se stala předmětem sporu mezi obyvateli východu a západu.¹⁰ Řada historiků se mylně domnívala, že po roce 1945 německá identita zmizela, nebo se fragmentizovala. Pokus Nového fóra ustavit samostatný demokratický stát na troskách bývalé NDR vzal za několik týdnů zsvě. Došlo k procesu, který lze nazvat „pohlčením“ někdejší NDR. V březnu 1990 se většina východních Němců vyslovila pro připojení k SRN.¹¹ Ještě několik let před znovusjednocením zaznívaly názory řady politologů, kteří prohlašovali, že SRN je „postnacionální“ společností, kde předchází ztotožnění občanů s národním státem nahradila lokální a regionální identita spolu s převládajícími pocity evropanství.

Výzkumy veřejného mínění dokazovaly, že pouze menšina západních Němců byla hrdá na to, že jsou Němci.¹² Konzervativci v západním Německu si stěžovali na ztrátu národní identity a pokoušeli se ji oživit zejména naléháním na pozitivnější hodnocení německé minulosti. Základy rezervovaného vztahu západních Němců k obyvatelům nových spolkových zemí, který se naplno projevil po sjednocení Německa, lze nalézt již v předchozím období, kdy ve výzkumech veřejného mínění figurovala naléhavost či důležitost restaurace plnohodnotné německé státnosti na posledních místech.

Východoněmecký režim E. Honeckera se snažil vytvořit rozdílnou a oddělenou národní identitu zdůrazňováním a konstruováním historických tradic (ideových argumentů) pro území, které ovládal. Tak se např. středem velkolepých oslav v roce 1983 stal Martin Luther, pruský král-hrdina Friedrich Veliký se dočkal sochy na hlavní berlínské třídě Unter den Linden a kancléř Bismarck byl vzat na milost jen proto, že žil a působil na území východního Německa.¹³ Avšak v průběhu revolučních měsíců října a listopadu 1989, kdy vzniklo opoziční hnutí Nové fórum, bylo zřejmé, že jeho cílem je spíše demokratizace východní části Německa, nikoli sjednocení se SRN. To bylo zřejmě důsledkem skutečnosti, že se východoněmeckému režimu podařilo vytvořit určitou formu vlastní identity, což koneckonců potvrdil pokračující oddělený vývoj společenského vědomí ve starých a nových spolkových zemích, který vyústil ve zformování „vnitřní“ bariéry v postojích občanů obou částí Německa ke sjednocenému státu. Měl jsem dokonce opakovaně možnost být přítomen „vnitroněmecké“ diskuzi, kdy zastánci obou stanovisek shodně navrhli po dramatické debatě opětovný rozchod.

V létě roku 1991 se v týdeníku Spiegel poprvé objevil termín „zeď v hlavách lidí“. Tento termín vyjadřuje skutečnost, že berlínská zeď jako symbol poválečného rozdělení Německa existuje i nadále, byť již nikoli fyzicky, ale jako výraz odlišných názorů a postojů obyvatel bývalého východního a západního Německa, „ossis a wessis“, jako výraz dvou odlišných národních identit, jejichž postupné přibližování je nepochybně dlouhodobým společenským procesem, který vyústí v kvalitativně novou identitu Německa vyzařující již v predefinované podobě (a z podstaty faktické situace) jeho dominantní postavení vůči kontinentální Evropě. Za problémový zdroj této nově se rodící identity považují zejména společenské vědomí frustrovaných obyvatel nových spolkových zemí, jejichž nenaplněná očekávání se mohou změnit v destruktivní politické postoje. Ostatně tato úvaha se netýká pouze východního Německa, ale i dalších postkomunistických společností.

Rozdílné názory obyvatel nových a starých spolkových zemí ilustrují následující výsledky sociologického šetření.

Otázka: Když srovnáte svou ekonomickou situaci v současnosti a před sjednocením, můžete říci, že jste na tom lépe, hůře, nebo nedošlo ke změně?

	<i>Západ</i>	<i>Východ</i>
Lépe	6	58
Hůře	32	15
Není rozdíl	62	27

Otázka: Považujete sjednocení Německa za důvod k radosti, nebo za důvod k znepokojení?

	<i>Západ</i>	<i>Východ</i>
Štěstí	44	56
Znepokojení	37	23
Neumím odpovědět	19	21

Otázka: Když se ohlédnete zpět do časů před pádem berlínské zdi, jak změnila váš život politická transformace a sjednocení? Změnil se váš život k lepšímu, nebo k horšímu?

	<i>Západ</i>	<i>Východ</i>
Výrazně se změnil	37	92
K lepšímu	11	61
K horšímu	24	25
Nevím	2	6
Stěží se změnil	62	7

Pramen: Institut für Demoskopie, Allensbach.¹⁴

V období po sjednocení Německa proběhl (a dosud probíhá) proces změny společenského vědomí, který by měl vyústit ve skutečně „duchovně“ sjednocené Německo s novou identitou. Do určité míry vztah bývalých západních a východních Němců odráží rozdíl mezi západní Evropou a postkomunistickými zeměmi střední a východní Evropy. V obou případech zůstávají obě části Německa (Evropy) oddělené bez ohledu na časté a důrazné proklamace východních partnerů, že jsou nedílnou součástí německé (evropské) historické integrity a jednoty, kultury, civilizace atd.¹⁵

Určitý pohled na komplikované sociálně-psychologické procesy sjednocování německé společnosti poskytují výzkumy Demoskopického institutu v Allensbachu, který zjišťuje osobní zkušenosti občanů z průběhu sjednocení. Hodnocení vychází jednak z vlastního hodnotového systému dotazovaných, jednak z vlastního pozorování a zkušeností. Výrazný vliv na utváření veřejného mínění mají však i sdělovací prostředky. Výzkum provedený na univerzitě v Mainzu ovšem demonstroval, že existuje výrazná diference mezi názory prominentních novinářů (zvláště televizních) jako „multiplikátorů“ veřejného mínění a veřejností na nejdůležitější otázky sjednocení.¹⁶

Navzdory intenzivnímu působení tvůrců mínění (opinion leaders) ve sdělovacích prostředcích potvrdily výzkumy, že skutečné vztahy mezi wessis a ossis nevykazují tak dramatický rozpor.¹⁷ Jaký je důvod diference mezi „mentální zdi“ proklamovanou novináři a faktickým stavem společenského vědomí? E. Noelleová hledá vysvětlení ve fascinaci novinářů socialismem jako „poslední velkou utopií“, o níž jsou přesvědčeni, že se v NDR stala skutečností. Pro ně ovšem představovalo zhroucení NDR zklamání. A to byl důvod, proč kolaps NDR představoval zklamání pro mnohé, kteří také posuzovali zrození nového německého národa s odpořem. Dodávám, že tento odpor mohl být výrazem obav mnoha Němců samotných ze znovuzrození „velkého“ Německa.

V první fázi na podzim roku 1989 novináři ve sdělovacích prostředcích představovali velkou historickou událost znovusjednocení jako osvobozenécké hnutí východoněmeckého obyvatelstva.¹⁸ Počátkem roku 1990 však ustoupil do pozadí jak pojem svobody, tak i historický rozměr události samé a středem zájmu sdělovacích prostředků se stala téměř výlučně ekonomická hlediska sjednocení. Tento stav trvá až na výjimky dodnes. A z této situace těží v nových spolkových zemích právě postkomunistická strana PDS, která se stala trvalým prvkem politického spektra na východě SRN. Má do značné míry charakter protestního

hnutí s radikálním opozičním programem, s obecně definovanými alternativami a se značně nejednotnou ideovou identitou.¹⁹ Avšak úspěch PDS ve volbách v roce 1998 (i v předchozích) nevyjadřuje pouze nostalgii po bývalé NDR, ale také do určité míry i vlastní identitu ossis.

Srovnání výsledků parlamentních voleb v SRN, 1998

Západní Německo	Strana	Východní Německo
42,4	SPD	35,6
37,2	CDU/CSU	27,6
7,1	Aliance 90/Zelení	5,2
7,0	FDP	3,6
1,9	Republikáni	1,6
1,1	PDS	19,5

Pramen: Der Spiegel-Wahlsonderheft, 29. 9. 1998 (zvláštní vydání k volbám).

G. Gysi, šéf PDS, komentuje výsledky voleb v roce 1998 následovně: „PDS rozumí situaci v nových spolkových zemích lépe než všechny ostatní strany. Když člověk neví, zda-li bude ještě příští rok mít své zaměstnání a bude-li moci zaplatit své výdaje, potom skvěle renovované nádraží není žádnou útěchou. Zklamání z Kohla je tady na východě zvlášť veliké.“²⁰

V Kohlově éře zdůrazňovala zejména levicová opozice v nových spolkových zemích, že bezalternativní koncepce sjednocení – jak ji prosadil zejména Helmut Kohl – přinesla nejen hospodářské, ale také morálně-politické ztráty. Shodují se na tom politici SPD i PDS.²¹

Pravidelné výzkumy veřejného mínění ovšem zaznamenaly nejen rychlý růst standardu životní úrovně v nových spolkových zemích, ale také relativní pokles příjmů v západním Německu. Existovaly hypotézy, podle nichž mělo toto napětí přerůst ve výbuch nespokojenosti mezi východem a západem. Nic takového se však nepotvrdilo, neboť mezi možnostmi zhoršení problémů (které nabízejí dotazníky sociologického šetření) se mezi dvaceti možnostmi ocitá napětí mezi východní a západní částí Německa až na posledních dvou místech. Důvodem je převládající pocit sounáležitosti Němců, přestože tento fenomén není předmětem veřejné diskuze.²² Zcela v rozporu s tímto objektivně zjištěným stavem společenského vědomí německé sdělovací prostředky tvrdohlavě prosazovaly afektivní pojmy „Ossis a Wessis“ jako označení obyvatel východní a západní části Německa, přestože obě skupiny takové označení odmítají. Mediální obraz německé společnosti je podle názoru E. Noelleové posunut v důsledku toho, že se novináři soustřeďují nikoli na to, co východní a západní Němce spojuje, ale na to, co je rozděluje. Přes výhrady, způsobené obrovskými náklady sjednocení i sociálně-psychologickými bariérami mezi obyvateli západu i východu, existuje s největší pravděpodobností „vyšší“ typ solidarity spočívající v pocitu německé sounáležitosti. A právě tento poznatek je významný pro zkoumání procesu vytváření (či spíše návratu) německé národní identity, která sehraje svou roli v příštím formování pozice Německa v evropské i světové politice. Svědčí o tom, že v německé historické paměti je přítomna kolektivní identita etnika.

Součástí procesu hledání německé národní identity je výše zmíněný „spor historiků“, který proběhl v osmdesátých letech zejména na stránkách listů Die Welt a Frankfurter Allgemeine Zeitung a otevřel problém interpretace období nacismu a postoj k holocaustu. Snahou konzervativních historiků (ale také některých politiků) byla a nadále zůstává snaha „reinterpretovat“ či znormalizovat německou historii, a tak umožnit výraznější zformování národní identity, která by reflektovala a vyjadřovala vyšší míru politických aspirací a sebevědomí sjednoceného Německa. Historické vědomí Německa bude i nadále rozporné

(příčemž jeho problémovost posilují názorové diference východu a západu). Určitou nadějí je skutečnost, že kritici radikálních nacionalistů, k nimž patří např. také současný ministr zahraničních věcí Joschka Fischer, získávají po volbách v roce 1998 možnost aktivně ovlivňovat německou politiku a blokovat do určité míry revizionistické snahy „mladoněmecké pravice“ o revizi demokratických civilních a mírových základů Německa ve prospěch „národa, etnické sebedefinice, mocenského státu a hegemonie“.²³

Chápat nezpochybnitelný smysl národní identity jednoduše jako vnitřní pocit etnicity by bylo chybné. Pociťování národní specifiky prochází proměnami jak z hlediska obsahu, tak i konkrétních historicko-společenských okolností. Nejvyšší možnou měrou to platí také o Německu. Různé varianty a tradice německého nacionalismu existují vedle sebe již dlouhou dobu a vystupují do popředí v odlišných situacích. Jakkoli se překrývají, jen zřídka jsou identické. Nacionalismus kulturní, ekonomický a politický představují různé druhy, které našly v uplynulých dvou stoletích široké uplatnění v Německu. Samotný politický nacionalismus vstoupil do hry v mnoha podobách – od ultraliberálních až k extrémně reakčním. Nacionalistická či pangermánská varianta, která dosáhla svého vrcholu za Hitlera, představovala však pouze jednu z možností. Kromě toho dokonce definice samotného Německa procházela změnou a byla pravidelně předmětem diskuze samotných nacionalistů.²⁴

K charakteru „sporu historiků“ o novodobé německé dějiny, tedy sporu, který se podílel na formování obnovené německé identity, je nutné ocitovat názory jednoho z hlavních aktérů prof. E. Nolteho: „*To, co charakterizovalo německou vinu, byla její jednostrannost, je bezpodmínečně třeba tuto jednostrannost překonat, protože je nespravedlivé přisuzovat všechnu vinu Němcům. Rozhodujícím rokem dvacátého století není přece rok 1933, ale rok 1917. Pozitivním důsledkem toho, že se osvobodíme od pocitu viny, bude to, že se nesmíříme s amerikanizací světa, s americkou civilizací, ale budeme bojovat o svou identitu a odlišnost. Nacionalní socialismus představoval vzpouru proti americké glajchšaltující hegemonii... je možné, že na konci tohoto století se Němci stanou vedoucím národem v Evropě. Nacionalní socialismus je dědictví, které Německo nesmí zcela odhodit.*“²⁵

Filozof V. Bělohradský soudí, že racionálním jádrem německého historického revizionismu je nutnost připravit půdu pro to, aby se Němci mohli identifikovat se svými dějinami a aby se Německo mohlo stát normálním národním státem.

Zcela logicky se ovšem objevuje otázka, jak se tato úvaha snáší s proevropskou rétorikou i s argumentací Německa, představujícího „lokomotivu evropské integrace“. Bělohradský odpovídá výrokem H. Kohla: „*Cítím se německým Evropanem a evropským Němcem. Ty dvě věci nelze oddělit.*“ Pro Bělohradského je toto dvoukolejně německé vlastenectví rétorikou zastírající pravý problém; sjednocené Německo se tedy postupně stává normálním národním státem, který tvrdě hájí své specificky národní zájmy.²⁶ Konotace pro tuto úvahu Bělohradský nachází v konfliktních situacích bývalé Jugoslávie či jižního Tyrolska. Obdobnou úvahu nalézáme také u T. G. Ashe: „*Od roku 1989 Německo znovuzískalo plnou suverenitu národního státu... Existuje zarážející protimluv mezi – řekněme – architekturou Berlína a rétorikou Bonnu... Německo se ve skutečnosti nachází v politicko-psychologických podmínkách, které mohou být charakterizovány pouze faustiánsky – dvě duše v jednom těle. Jestliže se v roce 1999 skutečně měnová unie a německá vláda přesídli do Berlína, potom se 1. ledna 2000 poškrábe Německo na hlavě a řekne si: Proč právě nyní jsme se zřekli naší německé marky?... Avšak měnová unie byla koncipována jako ekonomický nástroj politického závěru... politická integrace prostřednictvím ekonomické integrace.*“²⁷ Vůdčí politické osobnosti Německa se nechávají v soukromí slyšet, že měnová unie je cenou za sjednocení Německa. Nevyslovená odpověď na otázku, proč se má Německo vzdát své marky, zní, protože Němci nemohou důvěřovat sami sobě.²⁸ Mladší německé generace se však ptají: „Proč ne?“ Mnozí z nich nevidí důvod, proč by Němci měli být přivazováni jako Odysseus ke stěžni, aby odolali lákání sirén. Mnozí z nich jsou přesvědčeni o tom, že Německo je spořádaný liberální stát civilizované Evropy, rovný mezi rovnými a má nárok na takové hodnocení. Výzkumy veřejného mínění signalizují, že se Němci nechťejí

vzdát své marky, neboť v ní spatřují symbol poválečného vzestupu, ekonomické síly nového Německa, ekonomický výraz obnovené národní identity. Proto Německo, tento nově ustavený národní stát, vstoupí do měnové unie s výhradami, s pochybnostmi a s obavami.²⁹

Spektrum názorů na další možný vývoj role Německa je velmi široké a různorodé. Na jedné straně existují důkazy o tom, že Německo je jediným velkým národem v Evropě, který se definuje etnicky (V. Bělohorský). A na opačné straně se objevují ekonomické argumenty dokazující, že programové sebeomezování a opatrnost Německa v mezinárodní politice nejen uklidňují jeho přímé sousední státy, ale současně podporují koncepci interdependencí, jejíž opuštění by přišlo příliš draho v případě třetího pokusu o vytvoření německého hospodářského impéria na evropském kontinentě.³⁰

Německý vliv na postkomunistické země východní a střední Evropy je díky poučení z minulosti mnohem kultivovanější, využívající nejen finanční sílu německé ekonomiky, ale také pokročilý stav institucí politického systému a občanské společnosti. Je zřejmé, že mocenské elity Německa respektují poučení z novodobé historie. Německá zahraniční politika souběžně působí dvěma způsoby. Tradiční vládní zahraniční politiku doprovází *německá společenská zahraniční politika* (gesellschaftliche Außenpolitik). Většina velkých německých institucí provozuje vlastní zahraniční vztahy, jejichž významným prvkem jsou nadace, většinou spojené s politickými stranami německého spektra: Nadace K. Adenauera s CDU, Nadace H. Seidela s CSU, Nadace F. Eberta s SPD, Nadace F. Naumanna s FDP aj.

Přitom je charakteristické zavazování partnerských institucí v jiných zemích, což posiluje nebo vytváří modely (předlohy) transnacionálních vztahů.³¹ Tento postup poskytuje německým politickým aktérům četné příležitosti nepřímě zasahovat do vnitřní politiky středoevropských států a ovlivňovat partnerské instituce, aniž by příliš snižovaly jejich vážnost. Takový je specifický styl současné německé zahraniční politiky, který se „*institutionalizoval a internalizoval*“ (Jeremiah Riemer). Jako příklad lze uvést tvorbu volebního systému středoevropských zemí, na níž se intenzivně podílely nejen německé strany CDU a SPD, ale také britští konzervativci či američtí demokraté a republikáni.³²

Obdobně výrazný byl podíl německých právníků na přípravách ústavních listin států střední a východní Evropy. V České republice i v dalších zemích tohoto regionu působí nadace jednotlivých politických stran SRN a institucionální předlohy Německa jsou patrně rovněž v oblasti ekonomiky a finančnictví. Intenzivní vliv na formování role národních bank má pak nezávislá instituce Deutsche Bundesbank. To vše jsou důkazy, že rodící se německá národní identita má řadu projevů ovlivňujících formování základních principů postkomunistických států střední a východní Evropy, včetně České republiky. Zůstává otázkou interpretace jednotlivých aspektů této nové interdependence, do jaké míry jde o záměr či o projev *spontánní predominance* německé předlohy jako funkčního modelu nejrozvinutějšího politického a ekonomického modelu pro danou oblast. Přes ohromný nárůst obchodních aktivit od roku 1990 získalo Německo ve středoevropských zemích pouze jednu třetinu zahraniční výměny zboží a objemu investic.³³ Současně je třeba vzít v úvahu skutečnost, že export zboží představuje pro německou ekonomiku vitální prvek. Trvajícím exportním charakterem německé ekonomiky byl odpovědí na poválečné rozdělení země a na odstoupení části území Polsku. V osmdesátých a devadesátých letech se SRN stala největším světovým exportérem, což současně přineslo značnou závislost na světovém trhu, který Německo kontrolovalo jen minimálně. V této souvislosti není třeba posuzovat německé aktivity ve střední Evropě nutně jako recidivu někdejšího expanzionismu. Požadavky na udržení ekonomického růstu v podmínkách globalizované ekonomiky mají svou naléhavost i v německých podmínkách. To může být důvodem, proč se německá ekonomika rychle prosadila již v prvních měsících roku 1990, takže v Polsku a v bývalém Československu tvořily joint-ventures s podílem německých firem 30–40 %. Současně značně poklesl podíl Ruska na zahraničním obchodu se zeměmi střední Evropy.

Existuje řada důkazů o tom, že politický program někdejší *Grossraum Politik* či *Mitteleurop*y neexistuje. Naumannova koncepce střední Evropy se jeví politikům jako hra

s nulovým výsledkem. Kromě toho se tento region po skončení studené války ocitl na okraji zájmu světové politiky. Německo je pevně vestavěno do struktury multilaterálních institucí, které tvoří účinnou pojistku pro případ recidivy expanzionismu. Zcela odlišný od minulosti je stav společenského vědomí, jenž v roce 1997 přesvědčivě charakterizoval saský premiér K. Biedenkopf: „*Na přelomu tisíciletí bude průměrný věk Němců padesát let a většina z nich bude dobře zaopatřena. Dosud nikdy neexistovala stárnoucí a bohatá populace, která by jevila známky agresivity.*“³⁴ Věřme, že tato moudrá uklidňující slova vystihují nový rys německé národní identity.

¹ Viz Haffner, S.: Doslov z roku 1990. In: Od Bismarcka k Hitlerovi (pohled zpět). Votobia, Olomouc 1995.

² Biedenkopf, K.: Dimenze budoucnosti – historická a nová Evropa. In: Rozhovory o sousedství. Univerzita Karlova 1997, s. 103.

³ Tamtéž.

⁴ Viz Evans, J. R.: Rereading German History (From Unification to Reunification). Routledge, London IX, 1997.

⁵ Viz tamtéž, VIII.

⁶ Viz Ash, T. G.: Europe's Endangered Liberal Order. Foreign Affairs, Volume 77, No. 2 (March/April 1998), s. 51–65.

⁷ Viz tamtéž.

⁸ Jako příklad viz Robejšek, P.: Evropské Německo, či německá Evropa? Mezinárodní politika, 6/1998, s. 22–23.

⁹ Tamtéž, s. 24.

¹⁰ Viz Evans, J. R.: cit. dílo, s. 243.

¹¹ Viz tamtéž.

¹² Viz tamtéž, s. 213.

¹³ Viz tamtéž, s. 214.

¹⁴ Viz Noelle-Neumann, E.: Unification as seen by opinion research. In: Deutschland (Five years of German unity), No. 4/1995, s. 42–43.

¹⁵ Viz Hardi, P.: Security Issues and Nation Building in East-Central Europe. In: Weidenerld, W., Janning, J.: Europe in Global Change. Bertelsmann, Gütersloh 1994, s. 207.

¹⁶ Mediální obraz německého sjednocení byl předmětem výzkumu Institutu žurnalistiky na univerzitě v Mainzu, jehož se v období červenec 1989 až říjen 1990 zúčastnilo 7641 respondentů (viz výše uvedený článek E. Noelleové).

¹⁷ Demoskopický institut v Allensbachu položil ve starých i nových spolkových zemích SRN otázku: Někdy slyšíme, že po pádu berlínské zdi jsou lidé na západě a východě oddělení zdi v hlavách. Souhlasíte s tímto výrokem či nikoli? 51 % dotázaných souhlasilo, 28 % nesouhlasilo a 21 % bylo nerozhodných. Další otázka zněla: Slyšíme, že po pádu berlínské zdi zůstávají lidé na západě a východě myšlenkově rozdělení. Jaká je vaše zkušenost? Co si myslíte o diskuzích s lidmi ve druhé části Německa? Máte pocit, že si lidé rozumějí, nebo že si vůbec nemohou rozumět? V listopadu 1991 odpovědělo 67 % dotázaných rozumíme si dobře, 17 % nemůžeme si rozumět a 16 % bylo nerozhodných.

¹⁸ Viz Noelle-Neumann, E.: cit. stať.

¹⁹ Viz Handl, V., Kural, V., Reiman, M.: Česká republika a Německo. In: Česká zahraniční politika. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1997, s. 156.

²⁰ Gysi, G.: Wir sind die linke Opposition (Die Wahl im Osten).

²¹ Viz Thierse, W.: Fünf Jahre deutscher Vereinigung: Wirtschaft-Gesellschaft-Mentalität. In: Aus Politik und Zeitgeschichte. B 40–41/95, 29. 9. 1995, s. 3–7.

²² Viz Noelle-Neumann, E.: cit. stať.

²³ Fischer, J.: Risiko Deutschland. Knauer, München 1995. Cit. dle Česká republika a Německo, cit. dílo.

²⁴ Viz Evans, J. R.: cit. dílo, s. 214.

²⁵ Nolte, E.: Interview pro list La Shampa, 19. 5. 1993. Cit. dle Bělohradský, V.: Proti státu Evropa. CeFREs, No. 14, Praha 1998, s. 79–80.

²⁶ Viz tamtéž, s. 78.

²⁷ Ash, T. G.: cit. stať, s. 37–58.

²⁸ Viz tamtéž, s. 58.

²⁹ Viz tamtéž.

³⁰ Viz Berghahn, V.: Quest for Economic Empire Berghahn Book Providence. Oxford 1996, s. 33.

³¹ Viz Katzenstein, P.: Germany and Mitteleuropa. In: Providence. Oxford, s. 24–25.

³² Viz tamtéž, s. 25.

³³ Viz tamtéž, s. 26.

³⁴ Biedenkopf, K.: The Impact of Unification on Germany. In: 47. Deutsch-Englisches Gespräch Königswinter Conference in Berlin March 13–15, 1997, s. 70.